

bel en H. Pleij stelt Hagoort voor dat het poldermodel een samenlevingsvorm is 'waarin belangentegenstellingen aan het licht komen, maar waar vervolgens een oplossing voor gevonden dient te worden.' Maar wat is het verschil tussen deze definitie van 'polderen' met besturen? In Hagoorts analyse van zijn eigen verhaal lijkt 'flink polderen' in de periode 1611-1740 vooral op 'effectief besturen', en het oplossen van conflicten is zondermeer al polderen. Hier wordt een nadere conceptuele verfijning niet gemist, maar zo'n meer theoretische benadering vergt dan ook een andere opzet van het onderzoek en het boek.

De auteur positioneert het boek als een lokale studie. Het boek is zeker voor de ingelanden van polder Arkemheen reuze interessant en ook goed toegankelijk, omdat de auteur de zaken helder uiteenzet. Waardevol zijn daarbij ook de honderden goed gekozen kaarten, tekeningen en foto's die het boek niet alleen illustreren, maar die ook een belangrijk visueel middel van informatieoverdracht zijn. Daarenboven, dankzij de grondige aanpak, zoals de nauwkeurige behandeling van de bronnen, en dankzij het telkens weer inkaderen van het lokale verhaal in de landelijke ontwikkelingen, is het boek ook voor een groter publiek van belang. Het boek is een prachtige toevoeging aan het nationale beeld van de waterstaatsgeschiedenis.

Willem van der Ham, *Ooggetuigen van de watersnood 1953*. Meppel: Boom Geschiedenis 2018, 272 pp., ISBN 9789024420414, pb.

HERMAN
HAVEKES

De titel van dit recente boek is eigenlijk iets te ruim bemeten. Het boek concentreert zich namelijk volledig op de gebeurtenissen tijdens en (kort) na de watersnoodramp van 1953 op het Zuid-Hollandse eiland Goeree-Overflakkee. Dat doet echter aan de grote betekenis van het boek geenszins af. Doordat het hoofdzakelijk is gebaseerd op authentieke ooggetuigenverslagen die met uitzondering van enkele korte fragmenten nooit eerder zijn gepubliceerd, bevat het een schat aan persoonlijke ervaringen en herinneringen. Die vormen een waardevolle aanvulling op eerder verschenen literatuur, waarbij uiteraard vooral aan het standaardwerk *De Ramp* van Kees Slager kan worden gedacht. Dat die – zonder uitzondering aangrijpende – ooggetuigenverslagen en andere documenten relatief kort na de ramp zijn opgetekend, op een moment dus dat de herinneringen nog vers waren, betekent dat die verslagen een goed beeld geven van die vreselijke periode in onze waterstaatsgeschiedenis.

Het boek is als volgt opgebouwd. Nog voor de inhoudsopgave is voorin een handige kaart van het eiland Goeree-Overflakkee opgenomen waarop het door de ramp geïnnundeerde gebied is aangegeven. Een blik op deze kaart leert dat het eiland door het doorbreken of beschadigen van hoofdwaterkeringen en binnendijken vrijwel volledig onder water is komen te staan, waardoor er veel slachtoffers te betreuen zijn geweest. Een lot dat Goeree-Overflakkee deelt met Schouwen-Duiveland en Tholen. De kaart geeft ook het grote aantal van meer dan zestig polders aan waaruit het eiland bestaat. Die polders hebben – dit wordt in het boek niet duidelijk – mogelijk allemaal hun eigen waterschap gehad. Een miniem schoonheidsfoutje is dat niet alle op de kaart aangegeven polders in de toelichting van een naam zijn voorzien.

Het boek opent vervolgens met een woord vooraf van Jan Terlouw, onder meer schrijver van *Oosterschelde, windkracht 10*, waarvan het eerste deel speelt in Battenoord op Goeree-Overflakkee. Terlouw benadrukt de betekenis van het opschrijven van dergelijke belangrijke gebeurtenissen. Hierna volgt een korte inleiding, waarin Van der Ham onder meer aangeeft van welke bronnen hij gebruik heeft gemaakt. Dat zijn vooral het na de ramp opgestelde en op interviews met tweehonderd mensen verspreid over het hele eiland gebaseerde *Verslag over de toestand der waterkeringen 1953* van de Provincie Zuid-Holland en het *Verslag over de stormvloed van 1953* van Rijkswaterstaat die een schat aan informatie over de stormvloed opleveren. Ondanks de nauwgezetheid van die verslagen moet volgens Van der Ham (p. 14) worden bedacht dat die reconstructie van de rampzalige gebeurtenissen

Luchtopname van Den Bommel op Goeree-Overflakkee tijdens de watersnoodramp in 1953. Foto Marine Luchtvaartdienst, NIHM.

niet eenvoudig geweest zal zijn. Er waren geen films of foto's en meestal was er niemand ter plekke geweest. Bovendien hadden de verwoestingen vooral 's nachts plaatsgevonden, in het aardedonker en in een tijdspanne van circa zes uur. Deels zijn deze verslagen weer gebaseerd op het verslag dat burgemeester Van Hofwegen van het zwaar getroffen dorp Nieuwe-Tonge kort na de ramp had laten opstellen. Daartoe had hij verschillende mensen uit zijn dorp gevraagd hun belevenissen op te schrijven, hij wilde namelijk niet dat er later een verkeerd beeld van de overstroming van zijn dorp zou ontstaan. Juist dit specifieke document verschaft een authentiek en uniek beeld van de gebeurtenissen tijdens de ramp in een van de zwaarst getroffen dorpen van het rampgebied. Het grootste deel van het boek is op deze persoonlijke ooggetuigenverslagen gebaseerd. Van der Ham eindigt zijn inleiding met een waarschuwing: 'De herinnering aan de ramp moet ons doen beseffen hoe kwetsbaar Nederland ook in de toekomst zal zijn voor het omringende water'.

Hoofdstuk 1 beschrijft vervolgens minutieus de gebeurtenissen in de verschillende delen van Goeree-Overflakkee in die kwade nacht van 1 februari 1953. Daaruit komt naar voren dat het alles verwoestende water niet zozeer vanuit het noorden (het Haringvliet), maar vanuit het zuiden (de Grevelingen en de Krammer) kwam. De op p. 83 afgedrukte 'instromingskaart' laat dit duidelijk zien. De gevolgen waren enorm. Ruim tachtig procent van het eiland was ondergelopen. Alhoewel beide officiële verslagen niets leren over het totaal aantal slachtoffers, blijkt dat de zwaarst getroffen dorpen, zoals Oude-Tonge, zo'n tien procent van hun inwoners verloren. Ook de schade aan de dijken was kolossaal. Van de hoofdwaterkeringen, die uit 90,6 kilometer dijk en 15,3 kilometer duin bestonden, was 10,6 kilometer dijk geheel of gedeeltelijk verdwenen en 19,4 kilometer min of meer ernstig beschadigd (p. 91). De dijken zagen er door alle stroomgaten uit als een 'zaag'. In dit hoofdstuk staat op p. 79 ook een prachtig gedicht van een kind van dertien over de ramp. Het gedicht werd op 14 februari 1953 afgedrukt in het *Algemeen Handelsblad*.

Hoofdstuk 2 zoemt hierna als het ware nog wat dieper in op de gebeurtenissen in het zwaar getroffen Zuidoostelijke deel van Goeree-Overflakkee en beschrijft de tragedie bij Battenoord en Nieuwe-Tonge. In dit deel komen het nog vóór de officiële verslagen uitgebrachte verslag van burgemeester Van Hofwegen van Nieuwe-Tonge en de op diens initiatief tot stand gekomen persoonlijke ooggetuigenverslagen van andere dorpsbewoners aan de orde. Die verslagen brengen de ramp heel dicht bij de lezer en zijn stuk voor stuk zeer aangrijpend. Hierna is een relatief kort intermezzo opgenomen dat een overzicht geeft van de berichten die binnenkwamen bij het op zondagochtend 1 februari 1953 door de provincie Zuid-Holland in allerijl opgerichte crisiscentrum aan de Korte Voorhout in Den Haag. Door kortdaat ingrijpen van een provinciale ambtenaar is van dag tot dag – van 1 februari tot en met 20 februari – te volgen welke berichten en mededelingen er bij het crisiscentrum binnenkwamen, hoe daarop werd gereageerd en welke acties werden ondernomen. Die collectie biedt een indringend beeld van de paniek en onzekerheid van de eerste dagen en laat zien hoe de hulpverlening na enkele dagen op gang kwam er werd gecoördineerd.

Op die hulpverlening na de ramp gaat hoofdstuk 3 uitgebreider in. Duidelijk is dat die aanvankelijk uiterst langzaam en beperkt op gang kwam. Elektriciteit en telefoonverkeer waren uitgevallen. Nederland had die dagen slechts één helikopter die bovendien vanwege het slechte weer niet meteen kon opstijgen. De eerste helikopter die zondagmiddag 1 februari 1953 het rampgebied bereikte, was er een van de Belgische maatschappij Sabena. Mensen redden konden die helikopter en de eerste andere vliegtuigen die het rampgebied bereiken echter niet, hetgeen sommige piloten een machteloos gevoel moet hebben gegeven. Zij konden de wanhopige mensen op de daken van sommige boerderijen geen hulp bieden (pp. 216-217). Deze eerste vluchten waren dan ook verkenningsvluchten om de ernst van de situatie in beeld te brengen. Pas dagen later konden vliegtuigen af en aanvliegen, werden er nog mensen gered en werd eten en hulpmateriaal zoals rubberboten afgevoerd. Na een paar dagen was de – deels buitenlandse – hulp goed op stoom gekomen en was er juist sprake van een teveel aan hulpgoederen. Reeds op maandagmiddag 2 februari bezocht H.M. de Koningin het rampgebied, waar zij werd ontvangen door een ongeschooren burgemeester Rijnders van Middelharnis (p. 213). Een dag later bezocht Z.K.H. Prins Bernhard Oude-Tonge. Voorts doet dit hoofdstuk verslag van de, vaak moeizame, herstelwerkzaamheden aan de vernielde dijken en het dichten van de vele ontstane stroomgaten.

Na drie maanden was het hele eiland weer droog. Ook het ruimen van de vele kadavers om ziekten te voorkomen en het schoonmaken van de ondergelopen, maar behouden huizen door de ‘moddermeisjes’ (p. 249) wordt beschreven. Ook dit hoofdstuk bevat op p. 223 een ontroerend gedicht, in dit geval van een provinciale ambtenaar die werkzaam was bij de dijkdichting Goeree-Overflakkee. Tevens zijn enkele indrukwekkende foto’s afgedrukt van de fotograaf van Wereldnieuws, Henk Jonker, die direct nadat hij van de ramp hoorde vanuit Amsterdam naar Goeree-Overflakkee was afgereisd. Daartoe behoort onder andere de bekende foto van Janny Tanis, die jaren later in 2009 de kaft van het boek 1953 van Rik Launspach sierde. Overigens bevat het boek nog veel meer foto’s die de enorme verwoesting genadeloos in beeld brengen. Het boek besluit met een kort slotwoord, een dankwoord en een verantwoording. In dat slotwoord geeft Van der Ham zijn lezers opnieuw een nadrukkelijke boodschap mee: ‘De Watersnoodramp is een gebeurtenis die in het collectieve geheugen moet blijven. Battenoord is zo’n plek die je doet beseffen hoe kwetsbaar Nederland is en dat, als het om water gaat, onachtzaamheid rampzalige gevolgen kan hebben.’

Van der Ham heeft na zijn *Twee eeuwen Rijkswaterstaat, Hollandse Polders* en de biografieën van Cornelis Lely en Johannes van Veen opnieuw een prachtig boek geschreven. Daarin heeft hij de vele persoonlijke ooggetuigenverslagen tot een goed samenhangend geheel weten samen te smeden. Juist deze persoonlijke verhalen kunnen, meer dan alle officiële documenten, de herinnering aan de ramp levend houden. Vooral door die verslagen, die elke lezer zullen raken, werpt dit boek een nieuw en aangrijpend licht op de ramp. Van der Ham zal ongetwijfeld burgemeester Van Hofwegen dankbaar zijn voor diens uitermate

goede initiatief. Wij mogen van onze kant Van der Ham dankbaar zijn voor de heldere boodschap die hij brengt. Met de waterveiligheid moet ons land inderdaad nooit marchanderen! De nieuwe gegevens over de omvang van de zeespiegelstijging mogen dit onderstrepen.

Het boek geeft overigens nog veel meer, deels reeds bekende, lessen mee. De dijken lagen er uiterst belabberd bij, volgens een landbouwer zelfs 'in verregaande staat van verwaarlozing' (p. 95). Het onderhoud was gebrekkig, konijnen en mollen hadden vrij spel en de bevolking was volstrekt niet op een ramp voorbereid. De waterschapsorganisatie was erg versnipperd en de verhouding met de provincie moeizaam (p. 52). Niet de dijkgraaf, maar de burgemeester(s) viel(en) op door kordaat optreden. Niet alle slachtoffers vielen direct in de rampnacht, maar pas de volgende dagen, in de tweede nacht werden nog ongeveer 1050 mensen gered (p. 203). Sommige slachtoffers zijn helaas nooit teruggevonden. De hulpverlening kwam aanvankelijk zeer traag op gang en de rampenorganisatie raakte na enkele dagen zonder slaap vermoeid. Er werd nauwelijks psychische bijstand verleend. Gemeenten uit heel andere delen van het land gaven hulp en beschouwden hun getroffen collega's als zogenaamde adoptiegemeenten en ook het buitenland bleef niet achter, bijvoorbeeld in de vorm van de Scandinavische houten noodwoningen. Alles tezamen dus in verschillende opzichten een buitengewoon waardevol boek van een schrijver voor wie de wereld van het water geen geheimen heeft. Van mij mag dit vlot geschreven boek als verplichte literatuur voor nieuwe parlementariërs en waterschapsbestuurders en op universiteiten en scholen worden voorgeschreven.

JELLE VERVLOET

Willem van Ham en Karel Leenders, *Polders in kaart. Noord-West Brabant 1565-1590*. Zwolle: WBooks i.s.m. Kunstcommissie Waterschap Brabantse Delta 2018, 128 pp. + 2 losse uitvoerbare kaarten. ISBN 978-94-625-8257-6, hb.

Willem van Ham, gemeentearchivaris in ruste van Bergen op Zoom, en Karel Leenders, historisch geograaf die onder meer zijn sporen heeft verdiend bij het onderzoek naar de landschapsontwikkeling van het westen van de provincie Noord-Brabant en van het aangrenzende deel van België, hebben de handen ineengeslagen bij de beschrijving van een tweetal gedetailleerde zestiende-eeuwse kaarten van noordwestelijk Noord-Brabant, het zeekele gebied dat vanaf de late middeleeuwen door inpoldering op het water is veroverd. Het gekarteerde gebied omvat behalve de ingedijkte polders ook de slikken, zandplaten, gorzen, prielen en geulen binnen de limieten van het voormalige Markizaat van Bergen

op Zoom en van de vroegere Baronie van Breda. De samenwerking tussen beide auteurs heeft geleid tot een door uitgeverij WBooks fraai uitgegeven boekwerk in groot formaat. Los bijgevoegd zijn grote reproducties van beide kaarten, weliswaar niet op ware grootte, maar leesbaar en hanteerbaar.

Van beide manuscriptkaarten die allebei hetzelfde gebied beslaan, wordt de oudste (uit 1565) in de wandeling de 'Gastelse kaart' genoemd. Hij maakt deel uit van het archief van de Sint-Bernardusabdij te Bornem (B). Vanaf de middeleeuwen bezat deze eertijds in Hemiksem aan de Schelde gevestigde geestelijke instelling in West-Brabant talrijke goederen. Vanwege deze bezittingen was het nuttig om over deze overzichtskaart te beschikken. Naast de abt van de Sint-Bernardusabdij fungeerde de Markies van Bergen op Zoom als opdrachtgever. Diens territorium strekte zich eveneens uit over grote delen van het in kaart gebrachte gebied. Zijn exemplaar van de kaart is verloren gegaan. De naam 'Gastelse kaart' is pas vrij recent opgedoken hangt kennelijk samen met het feit dat in de titel van de kaart, Oudt- en Nieuw Gastel (thans Oud- en Nieuw Gastel) als eerste in een langere reeks namen wordt vermeld.

